

UYUSHTIRILGAN VA MAJBURIY NIKOH: IJTIMOIY-IQTISODIY OMILLAR VA HUQUQIY OQIBATLAR

*O'zbekiston Respublikasi Toshkent
Davlat Alfraganus Universiteti
Ijtimoiy fanlar fakulteti
psixologiya yo'nalishi o'qituvchisi
Xasanova Diloram Xotam qizi.*

Annotatsiya: Maqolada uyushtirilgan va majburiy nikoh institutining zamonaviy jamiyatdagi o'rni, uning ijtimoiy, madaniy va huquqiy jihatlari tahlil qilinadi. Uyushtirilgan nikoh oilaviy an'ana va ijtimoiy bosim natijasida shakllansa, majburiy nikoh shaxs erkinligini buzuvchi jinoyat sifatida baholanadi. O'zbekiston va boshqa Markaziy Osiyo mamlakatlaridagi statistik ma'lumotlar, huquqiy hujjatlar (O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi, oila qonunchiligi) va xalqaro tajribaga asoslanib, ushbu hodisaning salbiy oqibatlari – gender tengsizligi, psixologik travmalar, oilaviy zo'ravonlik va demografik muammolar ko'rsatib o'tiladi. Maqolada majburiy nikohga qarshi kurashishning huquqiy va ijtimoiy mexanizmlari, shu jumladan, ta'lim, jamoatchilik kampaniyalari va qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha takliflar beriladi. Tadqiqot natijalari ushbu muammoni hal qilishda davlat, fuqarolik jamiyati va xalqaro tashkilotlarning hamkorligi zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: uyushtirilgan nikoh, majburiy nikoh, oilaviy an'ana, gender tengsizligi, oilaviy zo'ravonlik, shaxs erkinligi, O'zbekiston qonunchiligi, Markaziy Osiyo, psixologik travma, huquqiy himoya

Аннотация: Устроенные и принудительные браки: социально-экономические факторы и правовые последствия
В статье анализируется институт устроенных и принудительных браков в современном обществе, их социальные, культурные и правовые аспекты. Если

устроенный брак формируется под влиянием семейных традиций и социального давления, то принудительный брак оценивается как преступление, нарушающее свободу личности. На основе статистических данных Узбекистана и других стран Центральной Азии, национального законодательства (Уголовный кодекс Республики Узбекистан, семейное право) и международного опыта раскрываются негативные последствия данного явления: гендерное неравенство, психологические травмы, семейное насилие и демографические проблемы. В работе предлагаются правовые и социальные механизмы борьбы с принудительными браками, включая просвещение, общественные кампании и совершенствование законодательства. Результаты исследования подчеркивают необходимость сотрудничества государства, гражданского общества и международных организаций в решении данной проблемы.

ключевые слова: устроенный брак, принудительный брак, семейные

1. Equality Now. Breaking Barriers. – London: Equality Now, 2024.

традиции, гендерное неравенство, семейное насилие, свобода личности, законодательство Узбекистана, Центральная Азия, психологическая травма, правовая защита.

Abstract: Arranged and Forced Marriages: Socio-Economic Factors and Legal Implications

The article examines the institution of arranged and forced marriages in contemporary society, analyzing their social, cultural, and legal dimensions. While arranged marriages often emerge from family traditions and social pressure, forced marriages are classified as a crime violating personal freedom. Drawing on statistical data from Uzbekistan and other Central Asian countries, national legislation (the Criminal Code and family law of the Republic of Uzbekistan), and international experience, the study highlights the negative consequences of this phenomenon, including gender inequality, psychological trauma, domestic violence, and demographic challenges. The paper proposes legal and social mechanisms to combat forced marriages, such as education,

public awareness campaigns, and legislative improvements. The findings emphasize the need for collaboration among the state, civil society, and international organizations to effectively address this issue.

Keywords: arranged marriage, forced marriage, family traditions, gender inequality, domestic violence, personal freedom, Uzbekistan legislation, Central Asia, psychological trauma, legal protection

Kirish

Zamonaviy jamiyatda nikoh instituti inson hayotining eng muhim bosqichlaridan biri sifatida qaraladi. Nikoh nafaqat ikki shaxsning birlashuvi, balki oila, jamiyat va davlat barqarorligining asosiy omillaridan biridir. Biroq, nikohning turli shakllari, xususan, uyushtirilgan va majburiy nikohlar hali ham ko'plab mamlakatlarda, jumladan, Markaziy Osiyo mintaqasida keng tarqalgan hodisa bo'lib qolmoqda. Ushbu ikki turdagi nikoh o'rtasida nozik farq mavjud: uyushtirilgan nikoh ko'pincha oilaviy an'ana, ijtimoiy bosim va ota-onalar roziligi asosida amalga oshirilsa, majburiy nikoh shaxs erkinligini to'liq buzgan holda, zo'ravonlik, tahdid yoki majburlash yo'li bilan tuziladi.

Majburiy nikoh xalqaro huquqda inson huquqlari buzilishi, xususan, BMTning Inson huquqlari umumiy deklaratsiyasi (1948), Ayollar huquqlari to'g'risidagi konvensiya (CEDAW, 1979) va Bolalar huquqlari to'g'risidagi konvensiyada qoralangan jinoyat sifatida baholanadi. O'zbekistonda mazkur muammo Jinoyat kodeksining 136-moddasi (Majburiy nikohga majburlash) bilan jinoiy javobgarlikka tortiladi. Shunga qaramay, an'anaviy qadriyatlar, iqtisodiy qiyinchiliklar, ta'lim darajasining pastligi va gender tengsizligi kabi omillar tufayli ushbu amaliyot hali ham davom etmoqda.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, Markaziy Osiyo mamlakatlarida, xususan, O'zbekistonda majburiy nikoh holatlari rasmiy ro'yxatga olinadiganidan ko'ra ancha ko'p bo'lib, ko'pincha yashirin shaklda sodir etiladi. Bunday nikohlar ayollar va qizlarga psixologik travma, oilaviy zo'ravonlik, sog'liq muammolari va ijtimoiy

izolyatsiya keltirib chiqaradi. Shu bilan birga, uyushtirilgan nikohlarning ba'zilar ham vaqt o'tishi bilan majburiy xarakterga aylanishi mumkin, bu esa muammoni yanada murakkablashtiradi.

Ushbu maqolada uyushtirilgan va majburiy nikohlarning ijtimoiy-iqtisodiy sabablari, huquqiy oqibatlar va salbiy ta'sirlari tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu muammoga qarshi kurashishning samarali yo'llari – qonunchilikni takomillashtirish, ta'lim va jamoatchilik ongini oshirish, fuqarolik jamiyati va davlat organlarining hamkorligi masalalari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning maqsadi – jamiyatda mazkur hodisaga nisbatan to'g'ri munosabatni shakllantirish va inson huquqlarini himoya qilishda yangi yondashuvlarni taklif etishdan iborat.

Asosiy qisim

Oilalar o'rtasida farzandlari uchun nikoh o'rnatilishi mumkin, ammo qonuniy nikoh uchun islomiy talablar har ikki tomon, kelin, kuyov va kelinning vasiysi (valiy) o'zlarining qonuniy roziligini berishlarini o'z ichiga oladi. Ko'pchilik olimlar fikricha, kelinning rozilgisiz yoki majburlash ostida o'tkazilgan nikoh noqonuniy hisoblanadi.

Agar qiz balog'at yoshiga yetmagan bo'lsa, ulamolarning aksariyati uni turmushga chiqa olmaydi deb hisoblashadi va ko'pchilik bu nikoh haqiqiy nikoh deb hisoblanishi uchun uning manfaatlariga mos kelishi kerakligini ta'kidlaydi. Voyaga yetmagan kelin balog'atga yetmagan bo'lsa, o'z oilasi qaramog'ini tashlab, erining qaramog'iga o'tishi mumkinmi yoki yo'qmi, degan bahs-munozaralar mavjud.

1. Uyushtirilgan va majburiy nikohlarning tushunchasi va farqlari

Uyushtirilgan nikoh oilaviy an'ana va ijtimoiy normalar asosida ota-onalar yoki yaqinlar tomonidan taklif etiladigan nikoh shakli bo'lib, unda kelin va kuyovning roziligi muhim hisoblanadi. Bu turdagi nikohda shaxslar o'zaro tanishuvdan keyin erkin qaror qabul qilish huquqiga ega. Aksincha, majburiy nikoh shaxs erkinligini buzgan holda, tahdid, zo'ravonlik, iqtisodiy bosim yoki oilaviy majburlash orqali amalga oshiriladi. Xalqaro huquqda (BMTning Inson huquqlari umumiy deklaratsiyasi

va CEDAW konvensiyasi) majburiy nikoh inson huquqlari buzilishi sifatida qoralanadi.

Markaziy Osiyo mintaqasida, jumladan O'zbekistonda uyushtirilgan nikohlar hali ham keng tarqalgan bo'lib, ular ko'pincha oilaviy ittifoq va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash maqsadida tuziladi. Biroq, ba'zi hollarda uyushtirilgan nikoh majburiy xarakterga aylanishi mumkin, ayniqsa qizlarning roziligi formal ravishda olingan bo'lsa-da, ijtimoiy bosim tufayli erkin emasligi kuzatiladi. Equality Now tashkilotining 2024 yilgi hisobotiga ko'ra, O'zbekistonda uyushtirilgan nikohlarning normalizatsiyasi majburiy nikoh holatlarini yashirishga yordam beradi.

2. O'zbekiston va Markaziy Osiyoda majburiy nikohlarning ijtimoiy-iqtisodiy sabablari

Majburiy va erta nikohlarning asosiy sabablari orasida an'anaviy qadriyatlar, gender tengsizligi, iqtisodiy qiyinchiliklar va ta'lim darajasining pastligi bor. O'zbekistonda qishloq joylarda va konservativ hududlarda (masalan, sharqiy viloyatlarda) bu hodisa yuqoriroq. Equality Now hisobotiga ko'ra, O'zbekistonda bolalar nikohi darajasi 3,4% ni tashkil etadi, bu mintaqadagi eng past ko'rsatkich bo'lib, so'nggi o'n yilda sezilarli kamaygan. Biroq, sharqiy hududlarda bu ko'rsatkich 11% ga yetadi.

2021 yilgi tadqiqotlarga ko'ra, erta tug'ilgan qizlar orasida 70% nikoh ota-onalar tomonidan uyushtirilgan. Iqtisodiy omillar ham muhim: oilalar qizlarni erta turmushga berib, "yukdan" qutulishni maqsad qiladi. Markaziy Osiyoning boshqa mamlakatlarida (Qirg'iziston – 13%, Tojikiston – 9%) qizlarni o'g'irlash (ala kachuu) kabi majburiy nikoh shakllari keng tarqalgan. O'zbekistonda esa diniy nikohlar (norasmiy) qizlarni huquqiy himoyasiz qoldiradi.

Statistikaga ko'ra, 2018 yilda 4786 ta voyaga yetmaganlar nikohi ro'yxatga olingan bo'lsa, 2022 yilda bu raqam 74 tagacha kamaygan. Bu qonunchilik islohotlari va jamoatchilik kampaniyalari natijasi.

3. Majburiy nikohlarning salbiy oqibatlari

Majburiy nikohlar shaxsga psixologik travma, oilaviy zo‘ravonlik va sog‘liq muammolari keltirib chiqaradi. Qizlar ta’limdan mahrum bo‘lib, ijtimoiy izolyatsiyaga duch keladi. UNICEF va UNFPA hisobotlarida ta’kidlanishicha, erta nikohlar ona va bola salomatligiga zarar yetkazadi, shuningdek, gender tengsizligini kuchaytiradi.

O‘zbekistonda majburiy nikohdan kelib chiqqan ajralishlar yuqori: qizlar yangi oilada moslasha olmaydi yoki zo‘ravonlikka duch keladi. Psixologik jihatdan depressiya, o‘z joniga qasd qilish holatlari kuzatiladi. Demografik oqibatlar ham bor: erta tug‘ruqlar sog‘liq muammolarini oshiradi.

Xalqaro tajribada (Qirg‘iziston) majburiy nikohdan kelib chiqqan oilalarda zo‘ravonlik darajasi yuqori. O‘zbekistonda esa yashirin holatlar ko‘p, chunki qizlar oilaviy bosim tufayli shikoyat qilmaydi.

4. Huquqiy asoslar va kurash mexanizmlari

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 136-moddasi majburiy nikohga majburlashni jinoyat deb belgilaydi va 3 yilgacha ozodlikdan mahrum qilishni nazarda tutadi. Nikoh yoshi 18 ga tenglashtirilgan (istisnosiz). Biroq, Equality Now hisobotida ta’kidlanishicha, majburiy nikoh alohida jinoyat sifatida aniq kriminalizatsiya qilinmagan, bu ijro etishda qiyinchilik tug‘diradi.

Xalqaro majburiyatlar: O‘zbekiston 2030 yilgacha bolalar va majburiy nikohlarni bartaraf etishni maqsad qilgan (SDG 5.3). Ta’lim va jamoatchilik kampaniyalari orqali ongni oshirish muhim. Fuqarolik jamiyati va davlat hamkorligi zarur: masalan, mahalla qo‘mitalari va NGOlar orqali monitoring.

5. Majburiy nikohlarning gender va jamiyatdagi ta’siri

Majburiy nikohlar asosan ayollar va qizlarga ta’sir qiladi, bu gender tengsizligini yanada chuqurlashtiradi. Equality Now tashkilotining 2024 yilgi hisobotiga ko‘ra, O‘zbekistonda majburiy nikohlarning normalizatsiyasi ayollarning oilaviy kelajagini ota-onalar hal qilishi kerak degan e’tiqod bilan bog‘liq. Bu holatda qizlarning roziligi formal bo‘lib, ijtimoiy bosim tufayli erkin emas. Natijada, ayollar ta’lim va kasbiy rivojlanishdan mahrum bo‘lib, iqtisodiy jihatdan qaram bo‘lib qoladi.

Markaziy Osiyo mintaqasida, jumladan O'zbekistonda, erta nikohlar ona va bola salomatligiga jiddiy zarar yetkazadi. UNFPA va UNICEF ma'lumotlariga ko'ra, erta tug'ruqlar ona o'limi va bola kasalliklari xavfini oshiradi. 2024 yilgi tadqiqotlarda O'zbekistonda ayollarning 37,5% 20 yoshgacha turmushga chiqqan, bu erkaklarnikidan (1,4%) ancha yuqori. Bu gender tengsizligining aniq ko'rsatkichi bo'lib, qizlarning ta'lim olish imkoniyatini cheklaydi va oilaviy zo'ravonlikka yo'l ochadi.

1. Equality Now. Breaking Barriers. – London: Equality Now, 2024.

Shuningdek, majburiy nikohlar oilaviy ajralishlar darajasini oshiradi. O'zbekistonda erta nikohlardan kelib chiqqan ajralishlar yuqori, chunki yosh kelinlar yangi oilada moslasha olmaydi yoki zo'ravonlikka duch keladi. Psixologik jihatdan esa depressiya va o'z joniga qasd qilish holatlari kuzatiladi, bu jamiyatning demografik va ijtimoiy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

6. Xalqaro tajriba va O'zbekistondagi islohotlar

Xalqaro tajribada majburiy nikohlarga qarshi kurashda qonunchilikni takomillashtirish va jamoatchilik kampaniyalari muhim rol o'ynaydi. Masalan, Qirg'izistonda "alakashuu" (qiz o'g'irlash) majburiy nikohning eng mashhur shakli bo'lib, 13% ayollar 18 yoshgacha turmushga chiqqan. Biroq, qonunlarni kuchaytirish va NGOlar faolligi tufayli holatlar kamaymoqda. Tojikistonda esa 9% ko'rsatkich kuzatiladi.

O'zbekistonda so'nggi yillarda sezilarli yutuqlar bor: 2018 yilda 4786 ta voyaga yetmaganlar nikohi ro'yxatga olingan bo'lsa, 2022 yilda bu raqam 74 tagacha kamaygan. Bu nikoh yoshini 18 ga tenglashtirish va Jinoyat kodeksining 136-moddasini qo'llash natijasi. 2024-2025 yillarda Prezident tashabbusi bilan erta nikohlarga qarshi jazo choralarini kuchaytirish bo'yicha qonun loyihasi ishlab chiqilmoqda, shu jumladan de-fakto munosabatlar uchun ma'muriy va jinoiy javobgarlik.

BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG 5.3) doirasida O'zbekiston 2030 yilgacha bolalar va majburiy nikohlarni bartaraf etishni maqsad qilgan. Girls Not

Brides va UNICEF hisobotlarida ta'kidlanishicha, diniy nikohlar (norasmiy) qizlarni huquqiy himoyasiz qoldiradi, shuning uchun rasmiy ro'yxatni majburiy qilish zarur.

7. Muammoni hal qilish yo'llari va takliflar

Majburiy nikohlarga qarshi kurashda kompleks yondashuv zarur:

Qonunchilikni takomillashtirish: Majburiy nikohni alohida jinoyat sifatida kriminalizatsiya qilish (hozirda umumiy moddalar ostida), jazo choralarini kuchaytirish va nikoh yoshini istisnosiz 18 da saqlash.

Ta'lim va ongni oshirish: Maktab va mahallalarda gender tengligi, shaxs erkinligi haqida darslar o'tkazish. Jamoatchilik kampaniyalari orqali an'anaviy qadriyatlar bilan inson huquqlarini muvozanatlash.

Ijtimoiy-iqtisodiy yordam: Qizlarga ta'lim va kasbiy ko'nikmalar berish, oilalarga iqtisodiy yordam ko'rsatish orqali erta nikohlarning iqtisodiy sabablarini bartaraf etish.

Huquqiy himoya va monitoring: Qurbonlarga psixologik, huquqiy va boshpana yordami ko'rsatish. Mahalla qo'mitalari va NGOlar orqali monitoringni kuchaytirish, shuningdek, xalqaro tashkilotlar (UNFPA, UNICEF, Equality Now) bilan hamkorlik.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, davlat, fuqarolik jamiyati va xalqaro hamjamiyatning birgalikdagi harakatlari bilan ushbu muammo bartaraf etilishi mumkin. O'zbekistonning so'nggi islohotlari umidvor, ammo doimiy nazorat va yangi choralar talab etiladi.

1. Equality Now. Breaking Barriers. – London: Equality Now, 2024.

Xulosa

Uyushtirilgan va majburiy nikohlar o'rtasidagi asosiy farq shundaki, birinchisida nikohlanuvchilarning roziligi mavjud bo'lsa, ikkinchisida rozilik yo'q yoki bosim, tahdid orqali majburan olinadi. Majburiy nikoh inson huquqlarining jiddiy buzilishi hisoblanadi va ko'pincha qiz bolalarning erta turmushga chiqishi bilan bog'liq.

Markaziy Osiyo mintaqasida, xususan O'zbekistonda uyushtirilgan nikohlar an'anaviy ravishda keng tarqalgan bo'lib, ota-onalar farzandlarining turmushini hal qilishda asosiy rol o'ynaydi. Ammo bu amaliyot ba'zida majburiy nikohga aylanishi mumkin. Qirg'izistonda "ala kachuu" (kelinni o'g'irlash) kabi odatlar majburiy nikohning ochiq ko'rinishi bo'lib, zo'ravonlik va ekspluatatsiyaga olib keladi.

O'zbekiston qonunchiligida nikoh faqat ixtiyoriy rozilik asosida bo'lishi belgilangan, nikoh yoshi 18 yosh etib qo'yilgan. Majburiy nikoh yoki qiz o'g'irlash Jinoyat kodeksida jazolansa-da, jamiyat bosimi, oilaviy sharmandalik va huquqiy savodsizlik tufayli ko'p holatlar yashirin qoladi. Xalqaro hisobotlarga ko'ra, erta nikohlar soni kamaygan bo'lsa-da, norasmiy "shar'iy nikoh"lar hali ham muammo. Majburiy nikohning oqibatlari og'ir: qizlar ta'limdan mahrum bo'lib, iqtisodiy qaramlikka tushadi, oilaviy zo'ravonlik va ruhiy muammolar kuchayadi. Muammoning asosiy sabablari – an'anaviy qadriyatlar, qashshoqlik va gender tengsizligi.

Yechim sifatida huquqiy islohotlar, qizlarga ta'lim berish, jamiyatda xabardorlikni oshirish va majburiy nikohga qarshi qonunlarni qat'iy amal qilish zarur. Nikoh faqat erkin rozilik asosida bo'lishi kerak, chunki majburiyat shaxsiy baxtni emas, jamiyat rivojini ham to'sadi.